

Negocis i identitat laboral de les dones

per Àngels Solà

Com ha dit recentment Katrina Honeyman, homes i dones han interactuat en el món dels negocis durant segles, tant a dins com a fora dels mercats i de les empreses, com a productors i com a consumidors, com a socis i com a competidors. Tanmateix, es continua percebant l'activitat empresarial com a masculina.¹ Segurament, un estudi històric del terme «negoci» indicaria, com ha passat en el cas del terme *business*, que és una de les paraules d'ús comú més sexuades.² El pes dels estereotips sobre l'estudi del treball dels homes i de les dones i de les aptituds d'uns i altres per a desenvolupar certes activitats econòmiques, així com les limitacions que presenten habitualment els mètodes d'anàlisi de la realitat social i laboral i la deficiència de les fonts documentals³ han estat les principals causes del tradicional «oblit» de les dones com a productores i venedores d'objectes i serveis a l'hora de fer tant història social com econòmica i, específicament, l'empresarial.

La publicació d'aquest dossier pretén contribuir a superar aquesta mancança, especialment en la historiografia catalana i espanyola, en la qual no s'han publi-

1. K. HONEYMAN, «Doing business with gender: Service industries and British business history», *Business History Review* 81, 2007, 471. Ella mateixa ha estat contundent respecte a la participació immemorial de les dones en els negocis. Prèviament Angel Kwolek-Folland i Wendy Gamber havien fet aquesta consideració, sobre la «masculinitat» del terme *business* i l'existència immemorial de dones amb negocis propis. A. KWOLEK-FOLLAND, *Incorporating Women: A History of Women and Business in the United States*, Nova York, Twayne Publishers, 1998, 1. La concepció sexuada del món dels petits negocis a principis del segle XX als Estats Units d'Amèrica a W. GAMBER, «A gendered enterprise: Placing nineteenth-century businesswomen in history», *Business History Review* 72, 1998, 188-218, en especial 188, 190 i 216.

2. M. YEAGUER (coord.), *Women in Business*, Cheltenham (G. B.), Edward Elgar Publishing Limited, 1999, I, 26-29.

3. Cal assenyalar que la deficiència tradicional de les fonts documentals per a conèixer l'activitat econòmica de les dones en part es deu a causes ideològiques, com explica pel cas de Catalunya i Espanya C. BORDERÍAS, «La transición de la actividad femenina en el mercado de trabajo barcelonés (1856-1930). Teoría social y realidad histórica en el sistema estadístico moderno», C. SARASÚA i L. GÁLVEZ (eds.), *¿Privilegios o eficiencia? Mujeres y hombres en los mercados de trabajo*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2003, 241-273.

cat gaires treballs sobre l'activitat econòmica autònoma de les dones que, hores d'ara, no han provocat debats metodològics o teòrics de consideració. Per això, hem dividit la presentació d'aquest dossier en dues parts: un repàs als principals conceptes i temes que la historiografia internacional més avançada ha aportat a l'estudi del treball femení —autònom o en coparticipació— i la presentació individual dels treballs que conformen el dossier.

* * *

L'estudi de l'activitat de les dones en negocis propis o com a participants en els de la família compta amb una abundant historiografia, tant en l'àmbit europeu com en el nord-americà, que ha posat de relleu la llarga tradició d'aquest tipus de treball femení i que està contribuint a la revisió de conceptes i a l'aplicació de nous mètodes d'anàlisi en la història social, econòmica i empresarial.⁴ En els darrers quinze anys s'ha experimentat un important avenç historiogràfic en aquestes dues darreres disciplines, però especialment en la història empresarial, per diferents causes. En primer lloc, perquè han començat a remarcar la importància de la petita empresa i el pes de les xarxes familiars, en què les dones tenen un paper sovint decisiu per l'eficiència que aporten al desenvolupament econòmic en tot el món. En segon lloc, perquè hi ha un interès creixent en l'estudi del desenvolupament del sector terciari —a costa del secundari— en què les dones han trobat un espai per desenvolupar una activitat econòmica pròpia, cosa que ajuda a visualitzar els negocis femenins. En tercer lloc, el fet que la història empresarial s'hagi proposat atendre els aspectes culturals que intervenen en el comportament empresarial també ha contribuït a atorgar un interès creixent al paper de les dones en el món dels negocis.⁵ Finalment, l'atenció que els sociòlegs de l'empresa estan dirigint a l'expansió de la presència femenina en les empreses —com a propietàries i *managers*— i a les seves qualitats en el lide-

4. Per exemple, a la reivindicació del concepte d'economia marital, entesa com a matrimonial. Al respecte vegeu A. L. ERICKSON, «The marital economy in comparative perspective», M. ÅGREN i A. L. ERICKSON (eds.), *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400-1900*, Aldershot, Ashgate, 2005, 3-20. També el capítol de conclusions d'aquest llibre, obra de M. ROBERTS, «Recovering a lost inheritance: the marital economy and its absence from the pre-history of economics in Britain», ÅGREN i ERICKSON (eds.), *The Marital Economy...*, 239-256. La introducció emfatitza l'economia marital —que va ser la base de totes les activitats econòmiques en les èpoques medieval i moderna— com una clau per entendre la vida econòmica preindustrial; a les conclusions s'explica perquè aquesta clau s'ha perdut en les concepcions modernes de l'economia. D'altra banda, vegeu Wendy Gamber sobre la conveniència d'aclarir què s'ha d'entendre per «petit negoci» —sector en què intervenien moltes dones—, que segons ella comprèn diferents activitats econòmiques que no són contemplades pels especialistes que tracten el tema de manera convencional, que les exclouen de les anàlisis perquè sovint són d'autoempleats/des sense assalariats i de vegades, a més, no disposen d'un local (perquè molts són de venda ambulant). GAMBER, «A gendered enterprise...», 192-193.

5. K. LIPARTITO, «Culture and the practice of business history», *Business and Economic History* 24, 1995, 1-41; l'autor defineix aquesta cultura com un sistema de valors, idees i creences que constitueixen un instrument mental per a captar la realitat (pàgina 2).

ratge també ha contribuït a despertar l'interès per la participació de les dones en els negocis, redescobrint les «virtuts» de la seva gestió i la seva incidència en el creixement econòmic.⁶

La història socioeconòmica, a diferència de l'empresarial, fa més anys que s'ocupa del treball de les dones; ho començà a fer en termes generals, contemplant tant el treball assalariat com l'autònom o el compartit. Les diverses especialitats en cada època (medieval, moderna...) s'han acostat al tema amb ritmes i preguntes diferents. En alguns països, les primeres aportacions sobre aquest tipus de treball femení es van fer com a capítols d'estudis que tractaven bàsicament de l'activitat econòmica masculina, com en la recerca de Pierre Bonnassie sobre l'organització del treball a Barcelona al final del segle XV, o bé de la història de les dones, com va ser el llibre de Teresa Vinyoles sobre les barcelonines del final de l'edat mitjana.⁷ En canvi, en distints països de parla anglesa i des de postulats feministes, es començà a fer recerca durant la dècada de 1970 específicament sobre els diferents tipus de treballs que efectuaven les dones i la seva aportació en l'economia familiar. Destaquen els estudis d'Olwen H. Hufton, Louise A. Tilly i Joan S. Scott, Natalie Z. Davis, Margaret Wensky, Mary Prior, Merry E. Wiesner i Judith M. Bennet, entre d'altres.⁸ Aquests treballs solien recollir el llegat de l'obra

6. Vegeu, per exemple, certs articles publicats a *Family Business Review* o a *International Small Business Journal*. Aquesta disciplina recorre molt a les entrevistes, que permeten descobrir amb facilitat el paper que les dones han jugat i juguen en les empreses familiars, una participació que en canvi no recullen les dades oficials ni les publicacions commemoratives que de vegades publiquen algunes firmes. Els historiadors de períodes més antics no podem emprar aquesta font informativa per raons òbvies i, per tant, és més difícil documentar la rellevància que en certs casos han tingut les dones en l'empresa del pare o del marit. Tot i això, hi ha estudis que han pogut mostrar aquesta situació contradictòria en la vida d'una dona, com el de R. BEACHY, «Profit and propriety: Sophie Henschel and the gender management in the German locomotive industry», R. BEACHY, B. CRAIG i A. OWENS (eds.), *Women, Business and Finance in Nineteenth-Century Europe. Rethinking Separate Spheres*, Oxford / Nova York, Berg, 2006, 67-80.

7. P. BONNASSIE, *La organización del trabajo en Barcelona a fines del siglo XV*, Barcelona, CSIC-Universidad de Barcelona, 1975. T. VINYOLES, *Les barcelonines a les darreries de l'edat mitjana*, Barcelona, Fundació Vives i Casajoana, 1976. Tanmateix, les primeres dades sobre la participació de les barcelonines en les activitats manufactureres, com a coparticipants i autònomes, les va donar Josep M. Madurell per a dates tan precoces com 1316, 1338 i altres més tardanes, en els tallers seders de les comunitats jueva i conversa de Barcelona. J. M. MADURELL, «El arte de la seda entre judíos y conversos», *Sefard* XXV, 1965, 3-22.

8. O. H. HUFTON, «Women and the family economy in eighteenth-century France», *French Historical Studies* 9, 1975, 1-23; L. A. TILLY i J. S. SCOTT, *Women, Work and Family*, Nova York, Holt, Rinehart and Winston, 1978; M. WENSKY, «Women's guilds in Cologne in the late Middle Ages», *Journal of Economic History* 11 (3), 1982, 631-650; C. HALL, «The butcher, the baker, the candlestick maker: the shop and the family in the Industrial Revolution», E. WHITELEGG, *The Changing Experience of Women*, Oxford, The Open University, 1982; N. Z. DAVIS, «Women in the arts mécaniques in sixteenth-century Lyon», *Lyon et l'Europe: Hommes et sociétés. Mélanges d'histoire offerts à Richard Gascon*, Lió, Presses Universitaires de Lyon, 1980, 139-167; i «Women in the crafts in sixteenth-century Lyon», *Feminist Studies* 8 (1), 1982, 46-80; M. E. WIESNER, «Paltry, peddlers or essential merchants? Women in the distributive trades in Early Modern

de les autèntiques pioneres en l'estudi del treball femení, la majoria d'elles anglosaxones, com Alice Clark, Ivy Pinchbeck, Elisabeth Anthony Dexter, i Marian K. Dale, que van publicar les primeres recerques entre 1919 i 1933.⁹ Però, si bé en la història social i econòmica d'Europa —sobretot de les èpoques medieval i moderna— l'estudi del treball femení avançava prou en els decennis de 1970 i de 1980, en la història empresarial —que s'interessa sobretot pel període contemporani— l'interès pel tema arribà vint anys més tard.¹⁰ Tanmateix, la història empresarial és potser la disciplina que hores d'ara més ha aportat a nivell conceptual i metodològic en l'estudi del treball autònom de les dones. La presència creixent d'empresàries i *managers* d'alt nivell en els negocis ha obligat a precisar millor els conceptes d'empresa o d'èxit empresarial. En aquest sentit, és molt rellevant el treball d'Angel Kwolek-Folland que, com ha dit Lina Gálvez, ha sabut incorporar les dones a la història com a empresàries i gerents, així com a mullers, germanes i consumidores, establint nexes entre les empreses, les famílies i els mercats.¹¹

Darrerament, és a la història socioeconòmica dels segles XVIII i XIX, a més de la història empresarial, on s'estan fent els principals progressos en el coneixement de l'activitat econòmica autònoma o familiar de les dones en els negocis. Malaauradament, ambdues disciplines avancen gairebé sense interrelacions, un aspecte que fa poc ha estat durament criticat per Katrina Honeyman per al cas anglès, tot i que les seves observacions es podrien aplicar a qualsevol altre cas.¹²

Nuremberg», *Sixteenth Century Journal* 12, 1981, 3-14; M. PRIOR, «Women and the urban economy: Oxford, 1500-1800», M. PRIOR (ed.), *Women in English Society 1500-1800*, Londres i Nova York, Methuen, 1985, 93-117; M. E. WIESNER, *Working Women in Renaissance Germany*, New Brunswick (N. J.), Rutgers University Press, 1986; M. HOWELL, *Women, production and patriarchy in late Medieval Cities*, Xicago, University of Chicago Press, 1986; B. A. HANAWALT (ed.), *Women and work in preindustrial Europe*, Bloomington, Indiana University Press, 1986; B. D. WRIGHT (ed.), *Women, Work and Technology*, Ann-Harbor, University of Michigan Press, 1987; J. M. BENNETT, «History that stands still: women's work in the European past», *Feminist Studies* 14, 2, 1988; M. KOWALESKI i J. M. BENNETT, «Crafts, guilds and women in the Middle Ages: Fifty years after Marian K. Dale», *Signs. Journal of Women in Culture and Society* 14 (21), 1989.

9. A. CLARK, *Working Life of Women in the Seventeenth-Century*, Londres, Routledge, 1919; L. KNOWLES, *Industrial and Comercial Revolution*, Londres, Routledge, 1921; E. A. DEXTER, *Colonial Women of Affairs: Women in Business and the Professions in America before 1776*, Boston, Houghton Mifflin Company, 1924; I. PINCHBECK, *Women Workers and the Industrial Revolution, 1750-1850*, Londres, Routledge, 1930; M. K. DALE, «The London silkwomen of the fifteenth century», *The Economic History Review* 4, 1933, 324-335. Sobre les aportacions de Knowles, Clark i Pinchbeck, i el context en què van escriure-les, vegeu J. THIRSK, «Foreword» al llibre editat per PRIOR, *Women in English Society...*, 5-12.

10. YEAGUER, *Women in Business...*, I, 1-4; L. GÁLVEZ, «Logros y retos del análisis de género en la historia económica de la empresa», *Historia Empresarial* 812, 2004, 80.

11. A. KWOLEK-FOLLAND, *Engendering Business: Men and Women in the Corporate Office 1870-1930*, Baltimore, 1994; *Incorporating Women...*; i «Gender and business history», *Enterprise & Society* 2, 2001, 1-10; GÁLVEZ, «Logros y retos del análisis de género...», 77-89. Abans que Kwolek-Folland, Mary Yeager ja havia fet una aportació important a l'estudi de les activitats econòmiques de les dones a *Women in Business...*

12. HONEYMAN, «Doing business with gender...», en especial 472-475.

És obvi que part de la ignorància mútua que ha existit fins fa pocs anys entre la història econòmica i social i l'empresarial amb perspectiva de gènere es deu al fet que es fan preguntes diferents, encara que no sempre. Però, com ha dit Angel Kwolek-Folland, els historiadors de l'empresa —específicament els de l'empresa familiar— i els del gènere es necessiten mútuament.¹³

La historiografia més desenvolupada pel que respecta a l'estudi de les activitats econòmiques autònomes de les dones possiblement sigui la britànica que, des de fa uns anys, s'ha centrat en l'anàlisi de dos aspectes ben importants, a més d'ampliar el coneixement sobre les característiques dels negocis femenins en els segles XVIII i XIX.¹⁴ D'una banda, la recerca s'ha ocupat de la capacitat de les dones per a administrar els seus diners —de vegades vinculats a negocis mercantils i productius— i de la seva participació en l'esclat i el desenvolupament de la revolució financera que començà a la Gran Bretanya a finals del segle XVII, quan va aparèixer el mercat del deute públic i les companyies mercantils per accions vinculades a l'explotació dels enclavaments colonials. Diverses publicacions han posat de manifest que les dones van ser una part important dels inversors (Dickson les va estimar entre el 20 i el 35 per cent entre 1707 i 1709)¹⁵ i que no seguien necessàriament un comportament conservador, com s'ha anat dient, buscant només la compra d'accions garantides pel govern¹⁶ —el tema també s'ha desenvolupat força pel que

13. KWOLEK-FOLLAND, «Gender and business history», 10.

14. E. GORDON i G. NAIR, *Public Lives: Women, Family and Society in Victorian Britain*, Londres, Yale UP, 2003 (inclou casos escocesos); H. BARKER, *The Business of Women: Female Enterprise and Urban Development in Northern England, 1760-1830*, Oxford, Oxford University Press, 2006; N. PHILLIPS, *Women in Business, 1700-1850*, Woodbridge, The Boydell Press, 2006; A. KAY, *The Foundations of Female Enterprise: Home and Business in mid-Victorian London*, Abingdon, Routledge, 2008. D'aquesta bibliografia en fa una ressenya HONEYMAN a «Doing business with Gender...», 475-490, per al període comprès entre el segle XVIII i el XX. Per a la bibliografia que s'ocupa específicament del segle XIX, vegeu també Alastair Owens en la present publicació.

15. P. G. M. DICKSON, *The Financial Revolution in England: A Study in the Development of Public Credit 1668-1756*, Londres, Macmillan, 1967; referència procedent d'A. LAURENCE, «Women investors, "That nasty South sea affair" and the range to speculate in early eighteenth-century England», *Accounting, Business & Financial History* 16 (2), 2006, 245.

16. B. A. HOLDERNESS, «Elisabeth Parkink and her investments, 1733-1766: Aspects of the Sheffield money market in the eighteenth century», *Transactions of the Hunter Archaeological Society of Sheffield* 10, 1973, 81-87; B. LEMIRE, «Petty pawns and informal lending: gender and the transformation of small-scale credit in England, c. 1600-1800», P. O'BRIEN i C. BRULAND (eds.), *From Family Firms to Corporate Capitalism: Essays in Business and Industrial History in Honor of Peter Mathias*, Oxford, Oxford University Press, 1997, 112-138; A. CARLOS i L. NEAL, «Women investors in early capital markets, 1720-1725», *Financial History Review* 11, 2004, 197-224; P. SHARPE, «Dealing with love: the ambiguous independence of the single woman in early modern Europe», *Gender and History* 11 (2), 1999, 209-232; A. LAURENCE, «Lady Betty Hastings, her half sisters, and the South Sea Bubble: family fortunes and strategies», *Women's History Review* 15 (4), 2006, 533-540; «Women investors...», 245-264; «The emergence of a private clientele for banks in the early eighteenth century: Hoare's Bank and some women customers», *The Economic History Review* 61 (3), 2008, 565-586; C. WISKIN, «Business women and financial management: three eighteenth-century case studies», *Accounting, Business and Financial History* 16, 2006, 143-163.

fa al segle XIX.¹⁷ D'una altra banda, gran part de la recerca s'ha orientat vers la revisió de fins a quin punt la teoria de les dues esferes separades —que considera que els homes actuaven en l'àmbit públic i econòmic i les dones només en el domèstic— era una realitat o només un discurs. Aquest és un tema important, ja que s'ha suposat que la teoria de les esferes va marcar profundament les pautes de comportament de les dones de classe mitjana com a mínim durant la segona meitat del segle XVIII i al llarg del XIX. Després de l'impacte de la tesi de Leonor Davidoff i Catherine Hall, que situava el gènere com a element central en la creació de la identitat de la classe mitjana en iniciar-se la industrialització —cosa que comportà l'establiment de la ideologia de les dues esferes separades—, aviat van aparèixer crítiques.¹⁸ Amanda Vickery va posar sobre la taula la necessitat d'analitzar i discutir el supòsit que la teoria de les dues esferes fos una realitat en la societat anglesa, en especial entre les dones de la classe mitjana.¹⁹ Paral·lelament, diferents

17. A. LAURENCE, J. MALTBY i J. RUTTERFORD (eds.), *Women and Wealth: An International comparison from 18th to 19th Century*, Abingdon, Routledge, 2008; C. WISKIN, «Women, Finance and Credit in England, c. 1780-1826», tesi inèdita, Universitat de Warwick, 2000 (citada per A. Owens en l'article que es publica en aquesta revista); D. GREEN i A. OWENS, «Gentlenwomen capitalism? Spinsters, widows and wealth holding in England and Wales, c. 1800-1860», *The Economic History Review* 56, 2003, 510-536; J. MALTBY i J. RUTTERFORD, «"She possessed her own fortune": Women investors from the late nineteenth century to the early twentieth century», *Business History* 48, 2006, 220-253; i «The widow, the clergyman and the reckless —women investors in England, 1830-1914—», *Feminist Economist* 12, 2006b, 111-138; A. OWENS, «Making some provision for the contingencies to which their sex is particularly liable. Women and investment in early nineteenth-century England», BEACHY, CRAIG i OWENS (eds.), *Women, business...*, 20-51. El pes de les dones en el desenvolupament del modern sistema financer a Suècia ha estat estudiat per T. PETERSSON, «The silent partners: Women, capital and the development of the financial system in nineteenth-century Sweden», BEACHY, CRAIG i OWENS (eds.), *Women, business...*, 36-51.

18. L. DAVIDOFF i C. HALL, *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class, 1780-1850*, Londres / Hutchinson / Xicago, Chicago University Press, 1987. Hi ha una versió reduïda en espanyol, *Fortunas familiares. Hombres y mujeres de la clase media inglesa, 1780-1850*, Madrid, Cátedra / Universitat de València / Instituto de la Mujer, 1994. Els especialistes sobre la història de les dones i el gènere en el segle XVIII van manifestar que la idea de les esferes separades ja estava ben establerta abans del que deien Davidoff i Hall. Els historiadors que van criticar aquestes autores es poden veure a la introducció d'Hanna Baker i Elaine Chalus al llibre del qual són editores (*Gender in Eighteenth Century. Roles, representations and responsibilities*, Londres / Nova York, Longman, 1997, 19-24). A diferència d'altres historiadors, Alastair Owens ha fet unes altres consideracions sobre la posició de Davidoff i Hall entorn de la teoria de les esferes separades. Vegeu OWENS, «Making some provisions...», 21.

19. A. VICKERY, «Golden Age to separate spheres? A review of the categories and chronology of English women's history», *The Historical Journal* 36 (2), 1993, 383-414. La interpretació de les relacions de gènere adoptant la teoria de les dues esferes separades va començar a emprar-se en la historiografia nord-americana a mitjan la dècada de 1960, però en els 70 començà a ser substituïda per la noció de «cultura femenina». Vegeu sobre això GAMBER, «A gendered enterprise...», 200. La contribució més decisiva negant l'operativitat d'emprar el concepte de la teoria de les esferes separades per analitzar i entendre la posició de les dones a la societat es va deure a L. KERBER, «Separate spheres, female words, woman's place: the rhetoric of women history», *Journal of American History* 75 (1), 1988, 9-39. Tanmateix, no va prendre en

recerques monogràfiques han mostrat que les relacions de gènere eren molt més complexes del que es pensava anteriorment, fins i tot ja en el segle XVIII, perquè les dones tenien una multiplicitat de funcions i representacions en el món laboral i privat, i es representaven elles mateixes i els altres de maneres diferents segons les situacions i les circumstàncies.²⁰ Així Barker i Chalus aconsellen reconèixer la limitació que comporta fer història amb un sol model en les relacions de gènere, la qual cosa no significa que s'hagi de negar l'impacte de la diferència sexual en la vida de les persones.²¹ El mateix ha passat posteriorment entre els especialistes del segle XIX, i no només a Anglaterra.²² Per això, arran de la celebració del IV Congrés d'Història Social a l'Haia el 2002, diferents historiadors europeus, en comprovar que coincidien en observar que la teoria de les esferes separades no sempre es complia, van decidir publicar un llibre amb la intenció de remarcar que, de la mateixa manera que les treballadores havien contribuït a les revolucions comercial i industrial de l'Europa del segle XIX, també ho havien fet certes dones de la classe mitjana —en el sentit original de *middle class* que comprèn un espectre social força més ampli que el que se li dona en les llengües espanyola i catalana— i de la petita burgesia.²³ En definitiva, actualment es considera que la categoria de les esferes separades no és operativa per estudiar la posició de les dones en la societat dels segles XVIII i XIX i, per tant, tampoc ho és específicament per conceptuar la seva presència en les activitats econòmiques com a autònomes.

Tot i que la historiografia britànica (i en especial l'anglesa) és la que disposa de més estudis sobre les dones i els seus negocis en el segle XIX, hi ha especialistes en el tema a diferents països que aprofiten els congressos internacionals d'història social, econòmica i de l'empresa per a posar en comú les seves recerques, com en el congrés d'història social de l'Haia (2002) i el d'Amsterdam (2006), en el de la Business History Association de Barcelona (2004), en la XIV World Economic History Conference que va tenir lloc a Hèlsinki (2006), i el que es fa a Utrecht durant l'agost del 2009, que preveu quatre sessions dedicades a les dones i les activitats econòmiques.²⁴

---

consideració l'existència de dones amb negoci propi. Altres aportacions en contra de la teoria de les esferes separades són, per exemple, I. A.-L. SHAPIRO (ed.), *Feminists Revision History*, New Brunswick, 1994; E. GORDON i G. NAIR, «The economic role of Middle-class Women in Victorian Glasgow», *Women's History Review* 9 (4), 2000, 791-813.

20. BARKER i CHALUS, [Introducció a] *Gender in Eighteenth...*, 34.

21. BARKER i CHALUS, [Introducció a] *Gender in Eighteenth...*, 25.

22. Sobre aquest tema vegeu BEACHY, CRAIG i OWENS (eds.), *Women, business...*, 9-11; i també OWENS, «Making some provision...», 21-22.

23. BEACHY, CRAIG i OWENS (eds.), *Women, business...* En la introducció es poden llegir consideracions interessants sobre la teoria de les esferes separades (vegeu, concretament, les pàgines 1-9).

24. «Female economic strategies: Work, family or public assistance»; «Industrious women and children of the world. Jan de Vries "industrious revolution" as a conceptual tool for researching women's and children's work in an international perspective»; «Women's intergenerational role in business family strategies 1600-c.1960»; i «Women's portfolios: financial management strategies 1600-c.1950». D'altra banda, la sessió *The Historical Determinants of Entrepreneurship, 1800-2000* anima els historiadors que hi participin que considerin les variables socioeconòmiques, entre elles les de gènere.

Així doncs, l'estudi de les dones com a productores autònomes o en els negocis compartits, no sempre familiars, s'ha anat incorporant a la historiografia a un ritme diferent segons les disciplines i subdisciplines. Dels plantejaments esquemàtics i descriptius inicials s'ha avançat de forma prou generalitzada cap a l'anàlisi, tot descobrint la complexitat dels comportaments segons les circumstàncies locals, temporals i personals. A mesura que es coneix el paper que van jugar en diferents sectors productius i mercantils, en països i períodes diferents, es posa al descobert que no va existir un model únic de comportament. Les experiències de les dones van ser molt dispars, depenent de la condició social, de l'edat, del lloc i de moltes altres circumstàncies.²⁵ Així, malgrat que en la majoria de les ciutats la constitució de les corporacions d'ofici des de l'alta edat mitjana va comportar l'exclusió de les dones d'aquestes institucions i de la mestria —amb el que això significava— i fins i tot la seva expulsió si abans havien assolit la categoria de mestre, com en el cas de les cirurgianes de Lió en el segle XVI,²⁶ en algunes ciutats de gran activitat econòmica van existir gremis exclusivament femenins.²⁷ A més, els homes agremiats no sempre van poder imposar la marginació de les dones del treball autònom; com en el cas de Venècia, on les corporacions d'ofici van tenir una autonomia escassa i un dèbil paper polític i les dones van trobar el suport de les autoritats urbanes en les seves queixes i reivindicacions.²⁸

L'existència d'una identitat d'ofici en les dones ha estat tractada des de fa anys per la historiografia estrangera. La primera persona en ocupar-se d'aquest tema va ser Natalie Z. Davis,²⁹ amb un treball que ràpidament es va convertir en punt de referència. Sostingué que la identitat de les artesanes de Lió del segle XVI s'assentava prioritàriament en la família i el veïnatge i que la seva identitat laboral era dèbil perquè no rebien un aprenentatge formal, no participaven d'una sociabilitat d'ofici, com succeïa entre els homes, i perquè se solien casar amb joves d'oficis distints del del pare. Poc després, Merry E. Wisner va trobar que les llevadores de diverses ciutats alemanyes a cavall dels segles XVI i XVII tenien una forta identitat professional perquè van lluitar en contra de la voluntat dels barbers/cirurgians que les volien excloure d'aquest ofici.³⁰ També mostraven identitat altres dones

25. Per exemple, han remarcat aquesta diversitat KWOLEK-FOLLAND, *Incorporating Women...*, 11; BARKER i CHALUS, [Introducció a] *Gender in Eighteenth-Century...*, 5-6; GAMBER, «A gendered enterprise...», 194 i 200-201; i OWENS, a l'article que publica en aquest mateix monogràfic.

26. DAVIS, «Women in the Arts Mécaniques...», 143; i «Women in the Crafts...», 55-57, 61, 65.

27. E. DIXON, «Craftwomen in the *Livre des Métiers*», *The Economic Journal* 5 (18), 1895, 209-228; WENSKY, «Women's guilds in Cologne...»; KOWALESKI i BENNET, «Crafts, guilds and women...», 476-477 i 481-483; WIESNER, *Working Women...*, 3, 150-151, 155-157, 165-168, 172, 174-182.

28. R. GRECI, «Donne e corporazioni: La fluidità di un rapporto», A. GROPPi (ed.), *Il lavoro delle Donne*, Roma-Bari, Laterza, 1996, 71-91.

29. DAVIS, «Women in the Crafts...», 1982.

30. WIESNER, *Working Women...*, 73, 188, 198. A diferència d'Anglaterra i França, on els metges cirurgians havien expulsat les dones de l'ofici de llevadores, a les ciutats alemanyes aquest encara estava en mans femenines.

que efectuaven certes activitats econòmiques compartides amb el marit, com les carnisseres, però en aquest cas la identitat familiar i laboral anaven lligades i no eren antitètiques.³¹ Posteriorment, s'han fet investigacions que han tractat d'aquesta qüestió més a fons. Per un cantó, Carol Loats ha considerat que les artesanes de París en el segle XVI que tenien aprenentes i transmetien el seu ofici sí que tenien una identitat d'ofici perquè, a més a més, tenien una activitat autònoma a la del marit.³² Per l'altre, Clare H. Crowston, en estudiar el treball de les dones en relació amb els gremis —sempre tèxtils— en la França dels segles XVII i XVIII, ha mostrat l'existència d'una clara identitat d'ofici femenina en aquest col·lectiu.³³ Cal aclarir que a França, per ordre reial des de 1675, s'havien creat gremis de modistes en quinze ciutats, encara que estaven subordinats als dels sastres. Aquest nou model de gremi, que atorgava a les dones uns privilegis legals i econòmics sense precedents —si bé en última instància aquesta llibertat estava tutelada pels mestres sastres—, xocava amb l'antic gremi d'aquests artesans. En aquestes condicions, les dones desenvoluparen una forta identitat d'ofici que es manifestava quan els sastres posaven en entredit els drets d'elles. Com suggereix Crowston, en altres corporacions d'ofici amb distintes estratègies de reproducció i diferents versions d'economia domèstica, es van poder crear altres models d'identitat de treball femenina. El tema de la identitat social de les dones i els homes que posseïen negocis petits ha estat tractat per Wendy Gamber, que l'ha qualificat de múltiple a causa que molts d'aquests individus procedien de la classe treballadora però la propietat d'un negoci els posava en un altre lloc en l'escala social.³⁴

A la historiografia catalana hi ha certa tradició en tractar d'alguns temes de l'activitat productiva de les dones autònomes o en negocis matrimonials, però és una temàtica que disposa de poquíssims estudis específics i profunds i que, a diferència del que ha passat en la historiografia d'altres països, mai ha obert una polèmica. Recentment, també s'ha començat a tractar de la qüestió de la identitat d'aquestes negociants.³⁵

* * *

Aquest número monogràfic de *Recerques* està dedicat a l'estudi del treball autònom de les dones i de la seva identitat d'ofici o de treball. El seu objectiu és

31. WIESNER, *Working Women...*, 195.

32. C. L. LOATS, «Gender, guilds, and work identity: Perspectives from sixteenth-century Paris», *French Historical Studies*, 20 (1), 1997, 15-30.

33. C. CROWSTON, «Engendering the guilds: Seamstresses, tailors and the clash of corporate identities in old regime France», *French Historical Studies*, 23 (2), 2002, 339-371, en concret 369.

34. GAMBER, «A gendered enterprise...», 195-198.

35. Per a un estat de la qüestió de les historiografies catalana i espanyola en el context internacional vegeu À. SOLÀ I PARERA, «Las mujeres como productoras autónomas en el medio urbano, siglos XIV-XIX», C. BORDERÍAS, *Historia de las Mujeres. Perspectivas actuales*, Barcelona, Icaria editorial, 2008, 227-228, i nota 2. Aquest llibre té per objecte emmarcar en la historiografia europea i americana els grans temes tractats en les diferents sessions del XIII congrés de l'Asociación Española de Investigación de Historia de la Mujeres que es va fer a Barcelona l'octubre del 2006.

doble. En primer lloc, oferir als lectors de l'Estat espanyol, per primera vegada, un conjunt d'estudis sobre el treball de les dones com a autònomes o com a partícips en els negocis familiars des de l'edat mitjana fins a principis del segle XX. Alguns treballs són obra d'autors/es prou coneguts/des per a un públic d'historiadors ampli, mentre que altres només ho són per als especialistes. En segon lloc, vol mostrar la varietat de temes que emergeixen en tractar d'aquesta qüestió: les característiques de les activitats econòmiques desenvolupades (tipus, dimensió...), la funció de les dones en els negocis maritals o familiars, l'adaptació de les dones a les circumstàncies particulars que les envoltaven (viduitat, pubillatge...), la consideració sobre si les artesanes i comerciantes van desenvolupar una identitat laboral, etc.

La idea d'aquest número monogràfic arrenca de la celebració del XIII congrés de l'Asociación Española de Investigación de Historia de las Mujeres (Barcelona, 19-21 octubre del 2006), en el qual vaig coordinar una sessió sota el tema «Les dones com a productores autònomes».³⁶ L'interès d'alguns dels treballs presentats i les discussions que van promoure van aconsellar la seva publicació, després de fer-ne algunes revisions, al costat d'un parell de treballs que vaig considerar que hi calia integrar. Un d'aquests és l'article d'Alastair Owens perquè facilita un apropament a la riquesa de la producció britànica sobre el tema que, com s'ha vist, és probablement la historiografia més avançada en el tema, que compta amb una prou llarga tradició i en el si de la qual s'han desenvolupat alguns dels debats més interessants sobre el treball de les dones de classe mitjana com a propietàries, copropietàries o usufructuàries de negocis i gestores del seu patrimoni. D'altra banda, s'ha introduït un article de Juanjo Romero, que en aquelles jornades participà en una altra sessió, per tal de comptar amb la col·laboració del principal especialista sobre el món dels artesans i les artesanes de Barcelona en el pas de l'Antic Règim al liberalisme. Aquest número de *Recerques*, doncs, ofereix sis estudis de caràcter divers: un és un estat de la qüestió, quatre són monografies que tracten de les dones com a productores d'objectes o de serveis, comerciants o propietàries de mitjans de producció independents en sectors econòmics —com a creadores, hereves o usufructuàries de negocis, segons els articles— per a períodes i països diferents i un altre analitza la identitat de les comerciantes barcelonines del final del segle XVIII. Quatre estudis s'emmarquen a Barcelona en diferents períodes que van de la baixa edat mitjana fins al principi del segle XX i un altre tracta de les comerciantes del Río de la Plata al final del segle XVIII i principi del segle XIX.

Alastair Owens, especialista en el paper de les dones en el desenvolupament del sistema financer de la Gran Bretanya en el segle XIX, presenta un estat de la qüestió de la historiografia anglesa sobre l'activitat econòmica de les dones, en gran part de classe mitjana, com a productores, venedores i inversores en el

36. El nom dels investigadors/es i els títols de les seves comunicacions es poden consultar a SOLÀ, «Las mujeres como productoras autónomas...».

període comprès entre 1750 i 1900. La gran quantitat de publicacions sobre el tema que han vist la llum en aquell país, des de diferents angles, li permet mostrar que, malgrat les restriccions de la legislació, el pes de la qüestionada teoria de les dues esferes separades i el problema de les fonts documentals, es pot documentar la importància de l'activitat econòmica de les dones tant en els negocis familiars com en altres que posseïen autònomament, així com en la gestió dels seus diners, fent préstecs a particulars, adquirint paper del deute i participant en societats per accions. Els treballs que va citant posen de manifest la varietat de maneres en què les titulars de negocis van contribuir a les revolucions comercial i industrial des del segle XVIII fins als primers anys del XX, encara que les investigacions han analitzat sobretot el període comprès entre 1750 i 1850. Demostra que la perspectiva historiogràfica que ha predominant fins a la dècada de 1990 en aquell país, que considerava que les dones de la classe mitjana havien estat marginades de les activitats econòmiques, no és suficient per analitzar i interpretar les experiències femenines. Owens no només fa un magnífic *state of art* sinó que acaba concloent que, malgrat que les dones van trobar la manera de superar tot tipus d'entrebancs, no es pot magnificar la seva presència i pes en el món dels negocis, tenint present el fre que significaven les constriccions legals i ideològiques sobre aquestes activitats econòmiques femenines. També assenyalava que per situar correctament les dones en el món de la producció i dels serveis cal aprofundir en la qüestió de gènere, incorporant també la història dels homes des d'aquesta perspectiva, cosa que només s'ha començat a fer molt recentment.

L'article del grup de recerca «Equip [contra] Taedium», dirigit per M. Teresa Vinyoles, ofereix una visió de conjunt sobre les activitats econòmiques independents de les dones de la baixa edat mitjana, considerant bàsicament el cas de Barcelona, que és el que disposa de les millors fonts documentals i, segurament, de la major informació sobre el tema en tot l'Estat espanyol. Mostra que la presència femenina era enorme en la filatura i en l'elaboració de certs teixits, en la confecció de camises i roba interior, i també era rellevant en la de complements de vestir i en les robes de luxe que incloïen brodats i altres guarniments, així com en el sector serveis, coincidint amb les conclusions d'investigacions anteriors, elaborades tant aquí com en altres països. Les principals aportacions d'aquesta comunicació posen al descobert l'existència de dones amb negocis propis, alguns de relativament grans —diferents dels dels marits—, la seva capacitat de transmetre coneixements als deixebles (quasi exclusivament noies), l'interès de les nobles per produir seda de bona qualitat i per adoptar les millores tecnològiques en l'elaboració de teixits, així com també l'alt grau de divisió sexual del treball que ja existia el segle XIV.³⁷

37. L'última contribució a la història de les comerciantes medievals catalanes es deu a G. T. COLESANTI, *Una mujer de negocios catalana en la Sicilia del siglo xv: Caterina Llull i Sabatida. Estudio y edición de su libro maestro*, Barcelona, CSIC, Institut Milà i Fontanals, 2008.

El treball de Marcela Aguirrezabala sobre la participació de les dones del Río de la Plata en el comerç transatlàntic entre 1778 i 1810 és una aportació molt innovadora en la història de l'Amèrica Llatina, que tradicionalment s'ha ocupat més del paper de les filles, mullers i vídues dels terratinents o miners en la gestió dels patrimonis i negocis que heretaven i del poder que podien arribar a tenir a causa de ser caps d'un llinatge determinat.³⁸ Es tracta d'un negoci que sovint exigia molt capital, de manera que algunes d'aquestes comerciants pertanyien a l'elit econòmica *rioplatense*. La seva activitat, desenvolupada en una conjuntura molt variable i a vegades molt incerta, es caracteritza pel seu «conservadorisme», és a dir, només operaven en els períodes de més seguretat. Una altra característica del seu negoci ultramarí era que en la seva gran majoria (un 69%) només van actuar un cop en aquest sector. Com que en diverses ocasions ho van fer com a apoderades o «tapadores» dels negocis dels seus marits, o com a vídues, queda el dubte de si la seva participació ocasional en el comerç transatlàntic es devia al pes de la ideologia o de la llei, que les volia ocupades tan sols en les tasques domèstiques i subordinades. Tanmateix, a causa de l'alt grau d'incertitud amb què es va desenvolupar aquest tipus de comerç en gran part del període estudiat, aquesta participació ocasional potser va ser compensada amb una major activitat mercantil en l'interior del territori americà, o bé es devia al fet que eren les substitutes del marit quan aquest estava de viatge o a causa d'alguna altra contingència que li impedia actuar directament.

L'article de Marta Vicente tracta de la identitat de les empresàries barcelonines de finals del segle XVIII, un tema que, com he dit abans, comença a desplegar en la historiografia feminista europea que contempla el treball de les dones.³⁹ Mitjançant l'anàlisi del llenguatge emprat per sis dones en les seves reclamacions judicials, mostra com la identitat d'aquestes negociants es presenta com incerta ja que en reclamar el dret d'actuar com a empresàries, solien al·legar arguments vinculats a la seva condició de vídues i responsables del manteniment de les seves famílies, responnent al discurs de la *mujer de valor* difosa per alguns moralistes. Tanmateix, una d'elles adduï la llei que des de 1779 permetia a les dones efectuar qualsevol tipus de treball que no els fos ofensiu.

38. C. BOYER, *Women in Iberian Expansion Overseas, 1415-1815*, Nova York, Oxford University Press, 1975; J. TUTINO, «Power, class and family: Men and women in the Mexican elite, 1750-1810», *The Americas* XXXIX (3), 1983, 359-381; F. LANGUE, «Las elites en la América colonial (siglos XVI-XIX). Recopilación bibliográfica», *Anuario de Estudios Americanos* LIV (I), 1997, 199-227; S. M. SOCOLOW, *The Women of Colonial Latin America*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, 78-89. Un estat de la qüestió sobre els estudis de les dones en les activitats econòmiques a l'Amèrica Llatina a l'article d'Aguirrezabala en aquest dossier. La recerca d'Aguirrezabala coincideix en part amb el llibre de S. HAGGERTY, *The British Atlanting Trading Community, 1760-1810. Men, Women and the Distribution of Goods*, Leiden / Boston, Brill Academic Publishers, 2006.

39. Sobre aquest tema i la seva bibliografia vegeu SOLÀ, «Las mujeres como productoras...», 240-241.

Juanjo Romero s'ha ocupat d'analitzar la gestió que van fer les artesanes barcelonines, normalment vídues, dels tallers i patrimonis immobiliaris i monetaris de les seves famílies en els anys de transició de l'Antic Règim al sistema liberal, en la qual ha distingit dos models. El primer el constitueixen les artesanes dels sectors que produïen béns de consum (alimentació i confecció) que van esforçar-se a mantenir i millorar els negocis, optant sovint per orientar els fills cap a altres professions. Tanmateix, en alguns altres casos, en morir la mare, els fills van trobar un negoci en millors condicions de les que l'havia deixat el pare. El segon model correspon als sectors del metall i la fusta, en els quals la presència femenina en la gestió sempre va ser més reduïda que en el sector dels béns de consum. En aquests sectors les artesanes van mostrar un interès menor en les tasques productives i es van dedicar més a la gestió dels diners i immobles, delegant a altres persones la direcció del negoci. Així, el comportament d'aquestes artesanes depenia del sector econòmic al qual pertanyien, però també es va veure condicionat per la seva posició econòmica. En la gestió de totes les dones, però, remarca Romero, pesava una condició que les limitava: l'obligació de trametre als hereus el patrimoni, cosa que va incidir en les estratègies que van desenvolupar per a respondre a aquest mandat.

L'article que subscriu sobre les llibreteres i les impressores de Barcelona des del segle XVIII fins a principis del XX mostra la multifuncionalitat que aquestes dones van desenvolupar en el negoci familiar segons la seva situació civil, la condició d'hereva del taller patern —o no—, i el nivell econòmic al qual pertanyien; també mostra la varietat de les trajectòries de vida d'aquestes titulars de negocis, així com la continuïtat de la presència femenina en el sector quan aquest es va industrialitzar. Se subratlla com aquestes dones de negoci van jugar un paper importantíssim en la longevitat de diferents impremtes i llibreries que en alguns casos arribà quasi als dos-cents anys. Almenys algunes d'elles van mostrar una forta identitat laboral segurament per l'alta qualitat de molts dels productes que elaboraven i per altres especificitats, especialment perquè de vegades es tractava d'obres perdurables, signades, que sovint anaven a mercats llunyans, i que de vegades tenien un caràcter artístic. Tanmateix, aquesta identitat laboral no era individual, sinó que responia a la noció de «casa» en sentit empresarial, de vegades fins i tot entesa com a llinatge a causa de la llarga vida que de vegades assolien aquests negocis.

En definitiva, els estudis que es presenten en aquest número de *Recerques* mostren la complexitat de l'experiència femenina en el món dels negocis, fos com a autònomes o bé com a coparticipants en negocis familiars dels quals sovint acabaven essent-ne titulars úniques i que, almenys en alguns casos, tenien una clara identitat laboral, encara que estigués vinculada a la familiar entesa com a llinatge.

Esperem que aquesta publicació ajudi a consolidar aquesta línia de recerca en la història social i econòmica traspasant la cronologia històrica més convencional, animi al debat i el tema es converteixi en habitual en els congressos

d'història de l'Estat espanyol com ja ha començat a passar.⁴⁰ Tot això és necessari si es vol que tant la historiografia catalana com l'espanyola avancin per una de les línies de recerca més innovadores de la historiografia internacional a l'actualitat. Per acabar, convé recordar que els estudis que s'efectuïn en aquest camp cal sumar-los als que des de ja fa un temps s'estan fent sobre el treball remunerat de les dones i les contingències sota les quals es van desenrotllar, un camp d'estudi que a l'Estat espanyol ja disposa d'aportacions remarcables, en contrast a la situació que presenten els estudis sobre el treball femení autònom o en coparticipació.⁴¹

40. D'una banda, el VIII congrés de l'European Business History Association (EBHA), que va tenir lloc a Barcelona el 2004, en la sessió organitzada per Lina GÁLVEZ i Paloma FÉRNANDEZ sobre les dones en el sector dels serveis; les ponències i comunicacions s'han publicat a *Business History Review* 81, 2007. La comunicació de L. GÁLVEZ i P. FERNÁNDEZ s'ha publicat sota el títol de «Female entrepreneurship in Spain during the nineteenth and twentieth centuries», *Business History Review* 81, 2007, 496-515 (en aquest treball de síntesi es fa referència al paper de les dones en les empreses familiars aprofitant la informació que aporten obres diverses, en especial de casos (505-509), i en un altre apartat a les activitats de direcció d'empresa («Managerial Activities») per part de dones, també en el sector serveis). De l'altra, el XIII congrés de l'Asociación Española de Historia de las Mujeres (AEIHM) que va tenir lloc a Barcelona l'octubre de 2006, sessió organitzada per mi mateixa sobre les dones com a productores autònomes al llarg de la història mencionat ja a la nota 35. Es pot veure una síntesi dels treballs presentats emmarcats en la historiografia estrangera a SOLÀ, «Las mujeres como productoras...», 225-268.

41. Sobre el treball remunerat femení cal mencionar dues publicacions ben recents. D'una banda, les comunicacions presentades al II congrés de l'Asociación Española de Historia Económica (AEHE), fet a Saragossa el setembre de 2001, sessió organitzada per Carmen Sarasúa i Lina Gálvez, i la introducció que aquestes dues historiadores van escriure al llibre que les va publicar *¿Privilegios o eficiencia?...* (vegeu nota 3); el llibre també conté un capítol sobre les dones en el sector professional que requereix estudis universitaris. D'una altra banda, C. BORDERÍAS (ed.), *Género y políticas del trabajo en la España contemporánea, 1836-1936*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona / Icaria editorial, 2008, que analitza específicament la posició del treball remunerat de les dones en el mercat de treball, una segregació que s'explica per diferents factors que es tenen en compte en els diferents capítols del llibre. Per a un estat de la qüestió dels estudis publicats abans del 2003 vegeu C. BORDERÍAS, «La feminización de los estudios sobre el trabajo de las mujeres: España en el contexto internacional (1969-2002)», *Sociología del Trabajo* 48, 2003, 57-124; també C. BORDERÍAS, «El trabajo de las mujeres: discursos y prácticas», I. MORANT (ed.), *Historia de las Mujeres en España y América Latina*, III. *Del siglo XIX a los umbrales del XX*, Madrid, Cátedra, 353-381.